

TÜRKİYE’DE TIP TARİHİ: GEÇMİŞ YILLARDAKİ ÇALIŞMALAR İLE SON ARAŞTIRMALARIN İNCELENMESİ

Feza GÜNERGUN*
Çeviren: Murat YOLUN**

Bu makalenin temel olarak 3 tane amacı vardır. İlkinden başlarsak bu çalışma, tıp tarihçileri olan Dr. Süheyl Ünver (1898-1986) ile Dr. Feridun Nafiz Uzluk’un (1902-1974) biyografilerini ve eserlerini sunarak Türkiye’de 20. yüzyılın ilk yarısında yapılan tıp tarihi çalışmalarının ortaya çıkışı ile ilgili inceleme yapmaktır. Bu kişiler Türkiye’deki ilk iki tıp tarihi kürsüsünün kurucuları ve başkanlarıydı. Aynı zamanda da bu kurumlarda yapılan araştırmalara öncülük etmişlerdir.

Bu çalışmanın ikinci amacıysa Dr. Adnan Adıvar (1882-1955) ve Dr. Aydın Sayılı’nın (1913-1993) yaptığı araştırmaları dikkate alarak Türkiye’de bilim tarihi alanında yapılan çalışmaların doğuşunu tahlil etmektir. Adnan Adıvar, Osmanlı Türkiye’sinde hem matematik hem de tıbbi bilimler üzerine yazılan ilk bilimsel literatür olan *La Science chez les Turcs Ottomans*’ın (Paris, 1938) yazarıdır. Aydın Sayılı ise Türkiye’de kurulan ilk bilim tarihi kürsüsünün kurucusu ve başkanıydı.

Çalışmanın üçüncü ve son amacı tıp tarihçileri ve bilim tarihçileri arasındaki karşılıklı ilişkiyi, bu kişilerin kendi alanları üzerinde çalışma yapmaya neden ve nasıl başladıklarını, neler ürettiklerini ve bunların sonraki araştırmalar üzerindeki etkisini analiz etmektir.

Türkiye’de Tıp Tarihinin Başlaması: 19. Yüzyıldaki Eğitim ve Yayınlar

1930’larda tıp tarihi alanında yapılan sistematik ve akademik çalışmalardan daha önce, tıp tarihi dersleri Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin müfredatında yer alıyordu. İlk derslerden birini Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Türkiye’ye gelen ve savaştan sonra da hanedanın maiyetinde yer alan İngiliz Doktor Charles

Edwards verdi. 1860 ve 1863 arasında ise tıp tarihi dersleri, dâhili tıp profesörü olan Doktor Zoeros Paşa (1841/44-1917) tarafından verildi¹.

Tıp tarihi çalışmalarına yönelik ilgi 1860’lı yılların sonlarına doğru, tıbbi bilimlerin eğitiminin Türkçe yapılmasını isteyen Türk doktorların öncülüğünü yaptığı milliyetçi bir hareketin bünyesinde başladı. Tıphane-i Amire’de Fransızca eğitim yapılması Türk öğrenciler için önemli bir engel teşkil ediyor ve mezun olan öğrenci sayısını etkiliyordu. Bu genç doktorların amacı tıbbi bilimlerin İslam dünyasında uzun bir geçmişe sahip olduğunu ve bu yüzden de tıp eğitimi için Türkçe’nin uygunluğunu ispat etmektir. Tıp eğitiminin yabancı dilde yapılması, bir Fransızca-Türkçe sözlüğün oluşturulmasını zorunlu kıldı. Türk hekimleri, Pierre-Hubert Nysten’in (1771-1818) sözlüğünü² Türkçeye çevrilmesine karar verdiler ve böyle bir çalışma onların, Fransızca tıbbi kavramların Osmanlıca’daki karşılıklarını bulabilmek için eski Türklerin tıp ile ilgili yazmış olduğu eski metinlere bakmalarını veya yeni kavramlar üretmek için Arapçaya başvurmalarını gerektirdi. Bu sözlük İstanbul’da 1873 yılında *Lugat-ı Tıbbiye/Des Sciences Médicales Français-Turc* adıyla basıldı.

Sözlük tercümelerinin yanı sıra Türk hekimleri tıp tarihi ve ilgili alanları içeren metinler basmışlardır. Sözlük çalışması yapan grubun aktif üyelerinden biri olan Dr. Kırımlı Aziz’in (1840-1878) Kimya-i Tıbbi isimli çalışmaya yaptığı 68 sayfalık giriş, kimya tarihi üzerine yapılan ilk Türkçe metin olarak düşünülebilir. Tıp tarihi üzerine yazılan ilk çalışma, Dr. Mehmed Emin Fehmi’nin 1870’de yazdığı 88 sayfalık *Hakayık-ı Tababet*’tir. Bu çalışmanın yazarı eserinde, bilimsel tıbbın yararına inanmayanlar ile geleneksel tıbbi destekleyenleri ağır bir şekilde eleştiriyor ve bilimsel tıbbın Hipokrat’la değil Mısır’da başladığını öne süren argümanları sıralıyor. Aynı dönemde İstanbul’da 1876’da tıp tarihi ile ilgili *Aperçu historique sur la médecine arabe* adında bir kitap yayınlandı. Bu kitabı derleyen kişi, İstanbul’da farklı hastanelerde çalışan

¹ Nuran Yıldırım & Yeşim Işıl Ulman, “The past and present of medical history and ethics (deontology) teaching at Istanbul University,” 37. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (10-15 Eylül 2000, Texas (ABD) 2000, s. 238-243.

* Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul Üniversitesi

** Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi Tarih Bölümü.

² Nysten’in Dictionnaire de médecine et des sciences accessoires à la médecine isimli sözlüğü özellikle Fransızca-Osmanlıca sözlüğün oluşturulmasında faydalıydı, çünkü bu eser tıbbi kavramların etimolojisi üzerine yapılmış açıklamalar ihtiva ediyordu. İlk basımı 1810’da yapılan Nysten’in sözlüğünün birkaç baskısı daha yapıldı. 10. baskının adı “augmenté de la synonymie latine, grecque, allemande, anglaise, italienne et espagnole et suivi d’un glossaire de ces diverses langues”. 12. baskıya Latince ve Yunanca sözlük eklendi.

ve Tıphane-i Amire’de deontoloji dersleri veren Osmanlı hekimi Joseph Nurican (Doğumu 1827) idi.

1887’de, tıp eğitiminin Türkçe yapılmasının destekçilerinden biri olan Dr. Hüseyin Remzi (1923-1896), ilkçağ uygarlıklarından Galen’e kadarki tıp tarihini kapsayan *Tarih-i Tıb* isimli eseri bastırdı. Bu çalışma, Pierre Victor Renouard (Doğumu 1789) isimli bir Fransız’ın 1846 yılında yayınladığı *Histoire de la médecine depuis son origine jusqu’à XIXième siècle* kitabının bir tercümesiydi. Dr. Remzi bu çalışmayı İslam dünyasındaki ve Türklerdeki tıbbi bilimlerin gelişimini anlatan bölümler de dâhil olmak üzere üç cilt halinde bastırmayı düşünmesine rağmen geriye kalan iki cilt hiçbir zaman basılmadı.

20. Yüzyılın İlk Yirmi Yılında Bilim ve Tıp Tarihi Alanındaki Gelişmeler

Tıp tarihine yönelik ilgi yüzyılında başında oldukça zayıftı. Dr. Rıza Tahsin’in (1875-1950) yazdığı *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye* isimli kitap dikkate değer tek çalışma niteliğine sahiptir, çünkü bu çalışma bir tıp kurumunun tarihi üzerine yazılan ilk eserlerden bir tanesidir. Ancak, bilim tarih alanında matematikçi Salih Zeki³ (1864-1921) tarafından iki anıtsal çalışma yapıldı. Bunlar 5 ciltlik *Asar-ı Bakiye* ve 11 ciltlik *Kamus-ı Riyaziyat* idi. *Asar-ı Bakiye* matematik ve astronomi tarihi ile ilgiliydi. Bu çalışmanın trigonometri ve cebir üzerine yazılan ilk iki cildi 1913’te İstanbul’da basılmasına rağmen astronomi ile ilgili geri kalan üç cildi el yazması olarak İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde el yazması olarak bulunmaktadır. *Kamus-ı Riyaziyat* ise bilimsel kavramların açıklanması ile matematikçilerin ve gök bilimcilerin hayatı ile çalışmalarını da içeren alfabetik bir ansiklopedidir. İlk cildin iki baskısı yapılırken geri kalan on cilt İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir ve hala basılmış değildir. Bu iki çalışma Salih Zeki’nin orta çağ müslüman matematikçilerinin ve gök bilimcilerinin külliyyatı ile Avrupalı bilim tarihçilerinin yayınlarına dayanmaktadır.

³ Salih Zeki Paris’te elektrik mühendisliği eğitimi aldı. Matematik ve fizik profesörü olarak Rasathane-i Amire müdürü, Fen fakültesi dekanı ve İstanbul Üniversitesi rektörü gibi görevlerde bulundu. Salih Zeki matematik bilimlerinin öğretilmesine pek çok defa basımı yapılacak olan ve orta ve yükseköğretim için hazırlanan 30’dan fazla eser yazarak katkıda bulundu. Matematik ve bilim tarihi ile ilgili yazdığı makaleler farklı Türk dergilerinde basıldı. H. Poincare’nin Paris’te yaptığı konuşmalara tam katılan Salih Zeki şu kitapları Türkçe’ye kazandırdı. *La Valeur de la Science* (İlmin Kıymeti, 1914), *La science et la méthode* (İlim ve Usul, 1915, 1928,) *La science et l’hypothèse* (İlim ve Faraziye, 1916, 1927). Ayrıca, Alexis Bertrand’ın *Principes de philosophie scientifique et de philosophie morale* isimli çalışmasını da *Mebadi-i Felsefe-i İlmiye ve Felsefe-i Ahlakiye* (2 cilt) adıyla 1917’de yayınladı.

Salih Zeki’yi matematik bilimleri üzerinde çalışma yapmaya iten güç tıp tarihçilerine yol göstermeyi amaçlayanlarından farklı değildi. Onun amacı orta çağ Müslüman matematikçilerinin Yunan matematik bilimine ne tür katkı sunduklarını göstermekti. Bunun için Salih Zeki, Avrupalı tarihçilerin eserleri vasıtasıyla Yunan ve Hint matematiğini öğrendi ve onların İslam matematiği konusundan yaptıkları araştırmaları okudu. Orta çağda İslam dünyası ve Osmanlı’da matematik ile astronomide yapılan çalışmaları inceledi. Salih Zeki Avrupalı tarihçilerin (Hankel, Hobson, Suter, Woepke) Hint rakam sisteminin ilk kullanımı ile ilgili argümanlarını çürütmek için gayret gösterdi.⁴

20. yüzyılın ikinci on yılında, tıp tarihi çalışmaları özellikle Türk tıbbının tarihi üzerine odaklandı. Bu dönemdeki ana düşünce Türklerin tarih boyunca tıbbın imkânlarından faydalandığı ve tıbbi çalışmalar yaptığı yönündeydi. Osman Şevki Uludağ (1889-1964) ve Galip Ata (1879-1947) gibi doktorlar, Avrupalıların Türklerin bilim düşmanı olduğu yönündeki görüşlerini çürütmek için çeşitli yazılar kaleme aldılar ve Türklerin İslam bilimine yaptığı katkıları gün yüzüne çıkardılar.⁵ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel politikalarının etkilediği bu tutum 20. yüzyılın ortalarına dek etkisini sürdürecekti.

Diğer taraftan, orta çağda Arapça veya az da olsa Farsça yazan doktorların Avrupalı tıp tarihçileri tarafından Arap veya Acem olarak düşünülmesi Türk tıp tarih yazımını önemli ölçüde yönlendirdi. Dr. Galip Ata İslam bilimine katkı sunanların farklı dinlerden ve milliyetlerden oluştuğunun dikkate alınmasının gerekli olduğunu öne sürdü.⁶ Tıp tarihi ile ilgili pek çok makale ve kitap yazdı. *Tıp Tarihi* (1925) Avrupalı kaynaklardan çevrilen standart bir tıp tarihi kitabıydı ve bu kitap Hindistan, Tibet, Çin ve Japonya gibi Uzak Doğu kültürlerindeki tıbbi uygulamalardan bile bahsediyordu. *Tıp*

⁴ Celal Saraç, Salih Zeki Bey, Hayatı ve Eserleri. Ed. Yesim Isil Ulman, İstanbul, Kizil Elma Yay. 2001.

⁵ Osman Sevki Uludağ, Besbucuk asirlik Türk tababet tarihi, İstanbul, 1925.

⁶ “tous les peuples de l’Asie, qui étaient conquis à la Révolution islamique mais qui n’étaient pas tous arabes, ni même souvent musulmans, ont produit des savants qui contribuèrent à la création d’une nouvelle civilisation. Parmi ces savants il y eut autant de Persans, de Turcs, de Hindous que Arabes; de chrétiens, de juifs, de budhistes, de paganistes que de musulmans. La seule communauté entre eux était la langue arabe; mais chacun conservait sa nationalité, sa religion et faisait valoir son pays d’origine.” Galip Ata, "Evolution de la médecine en Turquie", Neuvième Congrès International d’Histoire de la Médecine (Bucuresti, 10-18 Septembre 1932) Comptes-Rendus, ed. Victor Gomoiu and Viorica Gomoiu, Bucuresti, (...), s.95-131.

Fakültesi (1925) ise Türkiye’de tıbbi eğitimin ve kurumlarının kısa bir tarihidir. Ayrıca, Dr. Galip Ata Claude Bernard’ın (1817-1878) *Principes de médecine experimentale* isimli eserini Türkçeye kazandırdı.⁷

Süheyl Ünver ve İlk Tıp Tarihi Kürsüsünün Kurulması

İlk tıp tarihi kürsüsünün kurucusu olan Süheyl Ünver (1898-1986), hiç kuşku yok ki Türk tıp tarihinin en önemli kişisiydi.⁸ Dr. Ünver tıp tarihinde sadece sistematik araştırmalar başlatmadı, aynı zamanda da farklı okunlar üzerine yazdığı makaleler sayesinde geniş bir merak uyanmasını sağladı. 1933’te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde kurulan Tıp Tarihi Enstitüsü sayesinde, tıp tarihine ilgi duyan kişilerin yaptıkları araştırma faaliyetleri kurumsal bir hüviyeti büündü.

Dr. Ünver İstanbul’da tıp fakültesinden mezun olur olmaz, kendisinin bütün masraflarını karşılayacak olan Dr. Akil Muhtar Özden(1877-1949) tarafından Paris’te bulunan Dr. Marcel Labbé (1870-1939) ile çalışması için iki yıllığına Hôpital Pitié’ye gönderildi. Labbé’nin evinde Fransız doktorlarıyla gerçekleştirdiği sohbetlerde, Dr. Ünver’e Türk tıp tarihi ile ilgili sorular soruldu ve Türk tıp ve sağlık kurumlarının Avrupalı doktorlar tarafından kurulduğu anlatıldı. Tıp tarihi konusundaki zayıf bilgisinin farkında olan ve Türklerin Avrupalı doktorlardan daha önce sağlık kurumları teşkil ettiğini ispatlamaya çalışan Dr. Ünver Türk tıp tarihini araştırmaya koyuldu. Boş zamanlarında Bibliothèque Nationale’de gayretli biçimde çalışmalar yaptı ve pek çok Türkçe, Arapça ve Farsça el yazmalarını inceleme fırsatını yakaladı. Onun minyatüre ve tezhip sanatına olan ilgisi de Paris’te başladı.

Türkiye’ye dönünce, Dr. Ünver bir süre farmokodinami kürsüsünde çalıştı. 1933’teki üniversite reformunun arifesinde tıp fakültesini yeniden yapılandıran Dr. Akil Muhtar Özden Tıp Tarihi ve Deontoloji kürsüsünün kurulmasına karar verdi. Aynı yıl Dr. Ünver’e kürsü başkanlığı ile tıp tarihi üzerine çalışma görevi verildi.

Ünver’in temel görevi Türk tıbbının kaynaklarının gün yüzüne çıkmasını sağladı. *Uygur Tıbbı* ve (1936) ve *Selçuklu Tıbbının Tarihi* (1943) kitaplarını yayınladı. Dr. Ünver; İbn-i Sina, Razi, Biruni ve Farabi’nin Türk kökenli olduğunu ispatlamaya çalıştı. Onun araştırmaları ile çağdaşlarınıninki Türklerin

⁷ Tıbbın tecrübi usullerine dair.

⁸ Daha detaylı bibliyografya için bkz. Ahmed Güner Sayar, A.Süheyl Ünver, Hayatı, Sahsiyeti ve Eserleri 1898-1986, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

uygarlık tarihindeki yeri olduğunu savunan devlet politikası ile önemli ölçüde paralellik taşımaktaydı. Dr. Ünver, geleneksel terapilerden tıbbi kurumlara kadar pek çok konu üzerinde makaleler yayınladı. Özellikle Avrupa etkisinin güçlü biçimde hissedilmeye başlandığı 19. yüzyıldan hemen önceki dönemi inceledi.⁹

Ünver, Türk Tıp Tarihi Kurumu’nun (1940) kurulmasının önünü açtı ve Türk tıp tarihinin ilk dergisini (Tıp Tarihi Arkivi, 1935-43) yayınladı. Böyle bir dergi, bu konu üzerine yapılan çalışmaların özellikle Türk doktorlar arasında yayılmasına yardımcı oldu. Dr. Ünver’in Türkiye’de tıp tarihi ile ilgili sistematik araştırmalara öncü olmasının yanı sıra kariyeri boyunca topladığı belgeler ve el yazmaları ile de hatırlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, Dr. Ünver, 1980’lere kadarki kültürel yaşamı ilgilendiren materyallerin pek çoğunun kaybının önlenmesinde oldukça etkilim olmuştur.

Feridun Nafiz Uzluk ve Ankara’da Tıp Tarihi Kürsüsünün Kurulması

F. N. Uzluk (1902-1974) Dr. Ünver gibi Türk tıp tarihinin önemli aktörlerinden bir tanesi olmuştur. Mevlana Celaleddin Rumi’nin (1207-1273) soyundan gelen Nafiz Uzluk’un gençliği derin bir tasavvuf kültürü içinde geçti.1925’te tıp fakültesinden mezun olduktan sonra Sıhhiye Vekaleti’ne girdi ve sıtmayla mücadele eden Anadolu kentlerinde hekim olarak görev yaptı. 1932’de masrafları kendisine ait olan 3 yıllık bir eğitim almak için Türkiye’deki görevini bırakarak Almanya’ya gitti. İlk olarak Münih’teki tıp fakültesinde çalıştı ve daha sonra Tropik Hastalıklar Enstitüsünde ve Hamburg’taki Eppendorfer Krankenhaus’ta görev yaptı. Ayrıca, Berlin ve Viyana’daki tıbbi kurumları ziyaret etti. Dr. Süheyl Ünver gibi , F. Nafiz Uzluk’un da tıp tarihine olan ilgisi Avrupa’da uyandı. Viyana’nın Milli Kütüphanesi’nden Münih’teki Staatsbibliothek’e eser talebinde bulunarak Arapça, Türkçe ve Farsça el yazmalarını inceledi. Münih’teyken oryantalist Fritz Hommel (1854-1934) ve Karl Süssheim (1878-1947) ile tanıştı. Viyana’dayken de Tıp Tarihi Enstitüsü, Josephinum Academy ve Allgemeines Krankenhaus’u ziyaret etti. Tarihçi Hammer-Purgstall’ın (1774-1856) İstanbul’dan Viyana’ya gönderdiği yazıları inceleme şansına sahip oldu. 1935’te Türkiye’ye döndükten sonra salgınlarla mücadele etmeye devam etti ve tıp tarihi ile ilgili ilk makalelerini yayınladı. 1946’da ise Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne tıp tarihi profesörü olarak

⁹ Daha detaylı bibliyografya için bkz. S.Unver see Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, Ahmed Güner Sayar, A. Süheyl Ünver Bibliyografyası, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.

atandı. Bundan hemen sonra da bir kürsü kurulması sorumluluğu altına girdi ve Türk tıp tarihi ile alakalı kitap ve materyalleri toplamaya başladı. 1971’de kürsüden ayrıldıktan sonra kütüphanede 15 000 kitap el yazması ve belge vardı. Dr. Uzluk sadece Türk ve İslam hekimleri ile onların çalışmalarını basmakla kalmayıp aynı zamanda tıp tarihi ile ilgili 30’dan fazla Fransızca ve Almanca kitabı Türkçeye tercüme etti. Ancak, bunlardan sadece 3 tanesini bastırabildi.¹⁰ Buna ek olarak Razi ve İbn-i Nefis’in birkaç eserini de Avrupa dillerinden Türkçe’ye kazandırdı. Tıp tarihi kitaplarının dışında Anadolu Selçuklu Devleti’nin tarihi ve tasavvuf şiirleri ile ilgili birkaç kitabı 1940 yılında kendisinin kurduğu yayınevinden bastırdı. Bu yayınevi ayrıca İslam ilmihali ile ilgili popüler bir kitap da piyasaya sürdü. Atatürk’ün vefatından sonra 1940’larda devletin kültür politikasındaki değişim ile Avrupa külliyatını benimseyen anlayış, Ankara’daki şehir planlaması esnasında diğer binalar ile birlikte yıkılması Uzluk’un yayınevini kurtaramadı.

F. Nafiz Uzluk ve Süheyl Ünver iyi arkadaşlardı. Düzenli olarak mektuplaştılar. Uzluk ona 1932-35 arasında Almanya’dan ve daha sonra da Ankara’dan mektup gönderdi. Süheyl Ünver, Uzluk’tan aldığı bütün mektupları sakladı ve ona İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde tıp tarihi kürsüsünü vereceğini belirtti. Bu kürsünün arşivinde bu konuyla ilgili bir araştırma yapmak nafiledir. Uzluk adlı klasörde sadece bir tane mektup¹¹ bulunmakta ve diğerleri kaybolmuşa benzemektedir. Diğer taraftan, Süheyl Ünver’den F. Nafiz Uzluk’a yazılan mektuplardan oluşan bir koleksiyon Konya’daki Selçuklu Araştırmaları Merkezi’nde bulunmaktadır. Gelecekte bu mektupların titizlikle incelenmesi şüphesiz onların ilişkilerinin ve tıp tarihi ile ilgili çalışmalarının daha derin biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İyi bir arkadaş ve bilimsel alanda birbirlerine yardımcı olmanın ötesinde, Süheyl Ünver ve Nafiz Uzluk Türk Tıp Tarihi Kurumu’nun kurulmasında işbirliği yaptılar. Bu kurumu teşkil etmek için yapılan ilk girişimler XIth Bilim Tarihi Kongresine (Zagreb,1938) katılan bir grup doktor tarafından gerçekleştirildi. Aynı yıl Ünver bir amblem tasarladı ve Uzluk da 1940’da kurulacak olan bu kurumun tüzüğünü hazırladı. İkisi de *Tıp Tarihi Arkivi*’nin basılmasında yine işbirliğine gittiler.

¹⁰ Jerom Fracastor’s (1483-1553) Siphilidis sive morbi...; Karl Opitz’s (d.1898) Die Medizin im Koran; Douglas Guthrie’s (1885-1975) A History of Medicine (London 1945).

¹¹ Bu mektup Uzluk’tan Ünver’e yazıldı. Uzluk Osman Şevki’nin çalışmasını eleştiriyor. Uzluk’a Uludağ’ın kitabının bir taslağı verildi ve ondan bununla ilgili yorumları istendi.

Adnan Adıvar ve *La Science chez les Turcs Ottomans*

Türk bilim tarihi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğunda aktif bir politikacı olan Dr. Adnan Adıvar’a¹² pek çok şey borçludur. 1905’te tıp fakültesinden mezun olduktan sonra dahili tıp alanında uzmanlaşmak için Berlin’e gitti. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte İstanbul’a geri döndü. Jön Türklere yakın olduğu için, daha 30 yaşındayken tıp fakültesinin başına atandı. Trablusgarp Savaşı’nda Hilal-ı Ahmer (Türk Kızılayı) bünyesinde görev yaptı ve Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. 1917’de roman yazarı Halide Edib ile evlendi ve 1918’de İtilaf Devletleri İstanbul’u işgal ettiğinde Atatürk’ün ekibine katıldı. Ankara’dayken, Sıhhiye ve Dahiliye vekilliği ile 1920-1923 arasında Millet Meclisi başkan yardımcılığı yaptı. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924’te az sayıda milletvekili ile birlikte bir muhalefet partisi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kurdu. Adnan Adıvar, bu partinin genel sekreteri oldu ve tereddütsüz biçimde hükümeti eleştirdi. Bu parti, hükümete karşı yapılan bir ayaklanmaya arka çıktığı gerekçesiyle kapatıldı. Adnan Adıvar hayal kırıklığı içinde, tedavi olması gereken eşine refakat etmek için Viyana’ya gitti.

Adıvar’ın felsefe ile bilim tarihine olan ilgisi bu “sürgün” yıllarında ortaya çıkmışa benziyor. Viyana ve Karlsbad’ta geçirdiği günler onun için gerçek bir kâbustu. Eşi Halide Edib hastaydı ve kendisi de sıkıntı içindeydi. 44 yaşındayken siyasal yaşamı sona erdi. Onun görüşleri Türkiye’de basılmadı. Eşinin yazdığı notlara göre, Adnan Adıvar oldukça kızgın ve sıkıntılı bir ruh hali içindeydi. Ülkesinin özgür olması ve Batılı ve bağımsız bir hüviyete bürünmesi için verdiği çabalardan sonra sürekli olarak düşündü. Hedeflerini gerçekleştiremediği için derin bir üzüntü hissediyordu. Gözden düşmesi ve yaşadığı hayal kırıklığı onun her zamanki kötümserlik duygusunu perçinliyor. Ayrıca, Adnan Adıvar’ın üzüntüsü karakterinden de kaynaklanıyordu. Halide Edib, bu ümitsizlikten kurtulması için ona felsefe okumasını tavsiye etti. O da buna uyarak çalışmaya başladı. Bu durum uzun bir okuma ve araştırma evresinin başlangıcıydı. Adnan Adıvar Paris’ten ayrıldı ve kurduğu muhalefet partisinin üyelerinin mahkemeye çıkarıldığını ve bir darbe hazırlığı gerekçesiyle mahkûm olduğunu öğreneceği Londra’ya gitti. Adnan Adıvar beraat etmesine rağmen Atatürk’ün ölümünden 2 yıl sonra 1940’ta Türkiye’ye döndü.

Paris ve Londra kütüphanelerinde yaptığı 13 yıllık araştırma oldukça verimli geçti. Ecole des Langues Orientales’te Türkçe dersleri verirken diğer

¹² Halide Edib Adıvar (ed.), Doktor Aldülhak Adnan Adıvar, İstanbul 1956.

tarafından da Bibliothèque Nationale’de araştırma yapmaya devam etti ve bu alandaki bilgisini iletirmek için Collège de France ile Sorbonne’daki derslere katıldı. Paris’te ve yaz aylarını British Library’de çalışarak geçirdiği Londra’da oryantalistlerle tanıştı. *İlim ve Din* ve *La Science chez les Turcs Ottomans* kitapları için önemli ölçüde kaynak topladı. Bu ikinci kitabın önsözünde neden Türk bilim tarihi üzerine çalışmaya başladığından bahsetmedi. Adıvar’ın Osmanlı idaresi altındaki Türklerin bilimsel faaliyetlerine olan ilgisi *İlim ve Din* kitabını hazırlarken ortaya çıkmışa benziyor. Süheyl Ünver ile yazışmaları onun araştırmalarını muhtemelen açığa çıkardı. Gelecekte bu yazışmalar üzerinde çalışma yapılması bize kesin bir sonuç alma noktasından yardımcı olabilir. Daha sonra bahsedileceği gibi Adnan Adıvar, Türk bilim tarihini, ilk tıp tarihçilerinin yaptığı gibi Türklerin bilime katkılarını öne çıkarma gayesiyle çalışmadı. George Sarton ile yazıştı ve Salih Zeki’nin matematik bilimleri tarihi ile ilgili çalışmalarını tanıttı.

Türkiye döndükten sonra da araştırmalarını sürdürdü ve 1943’te *La Science chez les Turcs Ottomans* kitabının genişletilmiş Türkçe baskısını yayınladı. Encyclopaedia of Islam (Leiden) isimli çalışmayı Türkçeye kazandırma önerisi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından olumlu karşılandı. Bu çeviriyi yapan komisyonun başkanı olarak yıllarca sıkı biçimde çalıştı ve daha sonra sağlığı bozulunca da gönüllü olarak bu çalışmaya devam etti. Adnan Adıvar 1955 yılında vefat etti.

La Science chez les Turcs Ottomans: Yorumlar ve Etkiler

Bu kitap, Osmanlı dönemindeki (14. yüzyıldan 19. yüzyıla)bilginlerin bilimsel faaliyetlerini ortaya çıkaran ilk eser olarak düşünülebilir. 1943’te basılan Türkçe baskısı¹³ hem övüldü hem de yerildi. Tıp fakültesinde profesör olan K. I. Gürkan şunu ifade etti: “bu kitap tamamıyla bilimsel ve objektiftir. Herhangi bir mübalağa, guru ve aşağılık kompleksi olmadan hazırlanmıştır. Kitap ne Türklerin bilimsel faaliyetlerdeki rolünü küçümseyenleri ne de yüceltenleri tatmin ediyor. Bunun sebebi Adnan Adıvar’ın uç noktada yer alan iki gruba da eşit mesafede durmasıydı. Doğru bildiği yol boyunca yalnız yürüdü.” Bu alıntıda “yalnız” kelimesi dikkate değer bir yere sahiptir. Bu kelime sadece Türklerin bilimsel aktivitelerini övmek isteyen bir grup tarihinin varlığına işaret ediyor.

¹³ İkinci ve Üçüncü basımın tarihleri 1970 ve 1982’dir

Diğer taraftan, bu kitap ciddi manada eleştirildi ve Türklere karşı yazılan ve Türklerin başarılarını başka ırklara atfeden bir çalışma olarak düşünöldü. Bu eleştirilerin esas sebebi Adıvar’ın şü ifadesiydi: “19. yüzyıla kadar, Osmanlı Türkiye’inde bilim diye bir şey yoktu ancak eksik ve zaman zaman da hatalı olarak süregelen Arapça ve Farsça yazılan bilim vardı ve ne içerik ne de metod klasik İslam bilimlerinden farklıydı.”¹⁴

Kitabın Türkiye’deki etkisi üstüne söz söylemek gerekirse ilk basıldığında oldukça sınırlı olmuşa benziyor. Türk tıp tarihi, Süheyl Ünver ve F. Nafiz Uzluk’un çabalarıyla birtakım ilgili insanların dikkatini celbetmiş olsa da bilim tarihi çalışmaları ve bu alanın hitap ettiği kesim çok dardı. Salih Zeki’nin matematik bilimlerinin tarihine olan bireysel ilgisi ve 20. yüzyılın başındaki çalışmaları, onun araştırmalarını devam ettirecek kimselerin ortaya çıkmasına vesile olmadı. Diğer taraftan da bu kitabın 1952’de Ankara’da kurulan bilim tarihi kürsüsünün faaliyetleri üzerinde doğrudan bir etkiye yol açmamışa benziyor. Bu kürsünün sonraki sayfalarda bahsedilecek olan müdürü Aydın Sayılı, orta çağdaki İslam eğitim ve bilim kurumları üzerine birlikte çalışma yaptığı doktora danışmanı George Sarton’ın önerdiği bir program takip etti. Aydın Sayılı’nın yayın listesinde (1937-1996) Osmanlı Türkiye’indeki bilimsel faaliyetler üzerine yazılmış çok az makale bulunmaktadır.

Adnan Adıvar’ın şü ifadesi ilginçtir: “modern bilimin ilk ışığının Türkiye’ye nüfuz ettiği 19. yüzyıla kadar ülkenin gökyüzüne karanlık hakimdi” ve kitabın kendisi, 1980’lerde yani yayınlanmasından neredeyse 40 yıl sonraki araştırmaları kapsamıyordu. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından temel olarak Adnan Adıvar’ın iddialarını çürütmek için bir araştırma grubu kuruldu. IRCICA bünyesindeki bu grup Osmanlıların bilimsel kaynaklarını derlemeye başladı. İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi bölümü tarafından öne sürölen iddianın merkezinde Osmanlıların eğitim ve bilimle ilgili kurumları bulunmaktaydı. Onlar daha çok bu kurumların işleyişi, çalışanları ve müfredatı üzerine araştırma yaptılar. Bu çalışmalar Osmanlı bilginlerinin Adnan Adıvar’ın 1930’larda tespit ettiğinden daha fazla eser ortaya koyduklarını gösterdi. Osmanlıların bilimsel literatürünün gerçek niteliğini açığa çıkarmak ve Adıvar’ın iddiasını çürütmek için, bu eserlerin içeriği ile alakalı daha fazla teferruatı sahip karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

¹⁴ Abdölhak Adnan-[Adıvar], Osmanlı Türklerinde ilim, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.9.

Feyza Günergun / Türkiye’de Tıp Tarihi

Adnan Adıvar ve Süheyl Ünver’in İlişkisi

Adnan Adıvar ve Süheyl Ünver’in arasındaki yardımlaşma Adıvar’ın *La Science chez les Turcs Ottomans* kitabını hazırlamaya koyulduğu zaman birbirlerine yazdıkları mektuplar aracılığı ile başlamışa benziyor. Aynı yıllarda, Süheyl Ünver İstanbul’da tıp tarihi kürsüsünü çoktan kurmuştu. Bu mektuplar ile alakalı yapılacak bir çalışma Türkiye’de tıp tarihi ve bilim tarihi arasındaki ilişkinin anlaşılmasına hiç kuşku yok ki büyük katkı sağlayacaktır. Bu yazışmalar sayesinde Dr. Ünver, Adıvar’a onun İstanbul kütüphanelerinden ihtiyaç duyduğu bilgileri verdi. Buna karşılık olarak da Adıvar, onun Bibliothèque Nationale’de ihtiyaç duyduğu materyalleri bir araya getirdi. Süheyl Ünver, Şerafettin Sabuncuoğlu’nun 15. yüzyıl Türk cerrahlığı üzerine yazdığı *Cerrahiyet’ül-Haniyye* ile ilgili çalışma yaparken, Dr. Adıvar bu kitabın Bibliothèque Nationale’deki kopyasının inceledi ve topladığı bilgileri Süheyl Ünver’e gönderdi. Diğer taraftan Adnan Adıvar, Avrupa tarihçilerine ve oryantalistlere Ünver’in kürsüsünün faaliyetlerini tanıtmak amacıyla Avrupa dergilerinde onun bazı çalışmalarının kritiğini yaptı.

Adnan Adıvar 1940’ta İstanbul’a döndüğünde de Süheyl Ünver ile olan işbirliğini sürdürdü. Ünver, bazı projelere girişmeden önce onunla fikir alışverişinde bulunur veya ondan kitaplarının basımından önce yorum yapmasını ve eleştiride bulunmasını isterdi. Ünver onun eleştirilerine ve müşfik yaklaşımına *İstanbul Rasathanesi* (1969) isimli kitabının önsözünde Adnan Adıvar’a teşekkürlerini ilettiler. Süheyl Ünver’in Adnan Adıvar ve Kandilli Rasathanesi’nin müdürü olan Fatih Gökmen (1877-1955) ile işbirliği onu bilim tarihi ile ilgili de çalışma yapmaya itti. Böylelikle gökbilimcilere, rasathanelere, muvakkithanelere, saatlere ve astronomik aletlere ilgi duydu. *Ali Kuşçu, Hayatı ve Eserleri* (1948), *Fatih Devri ve Zamanı İlim Hayatı* (1953) ve *İstanbul Rasathanesi* (1969) isimli olmak üzere toplam üç tane kitap yayınladı.

Aydın Sayılı ve Ankara’da Bilim Tarihi Kürsüsünün Kurulması

Salih Zeki ve Adnan Adıvar’ın bilim tarihi ile çalışma yapması bireysel çabaları ve onların arkasındaki itici güç Müslüman alimlerin bilime katkılarını açığa çıkarmak (Salih Zeki için) ve Türkiye’de bilimsel faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaktı (Adnan Adıvar için). Bilim tarihi ile ilgili çalışmalar, Aydın Sayılı’nın (1913-1993) 1952’de Ankara’da “Bilim Tarihi Kürsüsü”nün teşkili ile kurumsal bir temele oturdu. Sayılı, Türkiye’nin “Bilim Tarihi” alanında yetiştirdiği ilk tarihçiydi. 1942’de doktorasını George

Sarton’un danışmanlığında tamamladı, yani Adnan Adıvar’ın kitabının İstanbul’da basılmasından bir yıl önce. 1983’te emekli oluncaya kadar 31 yıl boyunca kürsüye başkanlığı yaptı.

Sayılı’nın araştırmaları daha çok orta çağ İslam dünyasındaki bilimsel faaliyetlere yönelikti. Onun başlıca kitabı, bu konu üzerine ilk olma niteliği taşıyan ve onun doktora tezine dayanan *İslam’da Rasathane* (Ankara 1960) isimli çalışmaydı. Yalnız, Sayılı Türklerin bilime katkısı konusunu ihmal etmedi ve İbn-i Sina, El-Farabi ve Abdullah İbn Türk gibi Türk kökenli alimlerin eserlerini yayınladı. Diğer taraftan da Atatürk’ün bilimle ilgili düşüncelerini ve bunun çağdaşlaşma ile toplumların ilerlemesine olan katkısını göstermek ve yaymak için yazılar kaleme aldı.

Adnan Adıvar ve genç Aydın Sayılı’nın ilişkisi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Adnan Adıvar 1946-1950 arasında Ankara’da milletvekilliği yaparken Ankara Üniversitesi’nin genç bir üyesi olarak Aydın Sayılı Selçukluların Anadolu’daki ilmi kurumları üzerine eserler yayınlıyordu. Farklı zamanlarda araştırma yapmış olması onların birbirleriyle irtibata geçmesini önlemiş olabilir. Ancak, Adnan Adıvar, 1951’de günlük bir gazete olan *Vatan* ve Türk Tarih Kurumu’nun akademik dergisi olan *Belleten* için Sayılı’nın El-farabi ile ilgili yazdığı makaleyi değerlendirdi.

Aydın Sayılı’nın Adnan Adıvar’ın ölümü ile ilgili ölüm ilanının olmaması onun kendisini Adıvar’ın takipçisi olarak hissetmediğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra, Sayılı’nın tıp tarihçileriyle de çok az ilişkisi vardı. Bilim ve fizik tarihi eğitimi alması bunun sebebi olarak düşünülebilir. Muhtemelen “bilim tarihini” G. Sarton’un danışmanlığındaki eğitiminden gelen bir düşünceyle tıp tarihinden ayrı yeni bir disiplin olarak düşünmüş olabilir. Diğer taraftan ise kendisinden önce eski araştırmacıların Türkiye’de ürettikleri ile ilgilenmemişe benziyor.

Sonuç

Şu ana kadar verilen bilgiler ışığında, tıp tarihçileri Süheyl Ünver ile F. Nafiz Uzluk ve Adnan Adıvar arasında 1930’lardan başlayarak uzun süreli bir ilişki tesis edildiği aşikârdır. Bu üçlünün kilit noktasında Süheyl Ünver bulunmaktaydı. Feridun Nafiz Uzluk ve Adnan Adıvar ile ilişkiler geliştirdi ve hayatı boyunca bunu sürdürdü. Bu üçlünün doktor olması ve benzer kültürel ortamlardan gelmeleri bu “işbirliğinin” doğmasında önemli bir faktör oldu. Bu yardımlaşma sayesinde yaklaşık 20 yıl boyunca (1930’lardan 1950’lere) iki

disiplin yan yana gelişme imkanı buldu. Bu durum 1950’lerde bilim tarihi kürsüsünün kurulması ile bu birliktelik nihayet buldu. Bu kürsünün başkanı Aydın Sayılı fizikçiydi ve onun kültürel altyapısı ile eğitimi bu üçlüden oldukça farklılık gösteriyordu ve de onlara kıyasla çok gençti. Bu ayrılık günümüze kadar sürdü. Fakat, hala bunun istisnaları bulunmaktadır. Aydın Sayılı’nın öğrencilerinden biri doktorasını tıp tarihi alanında yaptı ve bazı bilim tarihçileri zaman zaman tıp tarihi üzerine çalışmalar yayınlamaktadır.

Bu üçlünün Avrupa’da tıp alanında ihtisas yaparken tarihsel araştırma ile uğraşmaları bu iki disiplinde sistematik araştırmaların ortaya çıkışındaki ilginç bir nokta olarak durmaktaydı. Onlar Paris, Londra, Münih ve Viyana’daki milli kütüphanelerde bulunan ve farklı bilimler üzerine yazılmış Türkçe, Arapça ve Farsça el yazmalarını incelediler. Süheyl Ünver ve Feridun Nafiz Uzluk’un temel motivasyonu Türklerin bilime katkı sunduklarını ve ülke dışından getirilen uzmanların tıbbi kurumlara yönelik ıslahatlar yaptığı bir dönem olan 19. yüzyıldan çok daha önce bilimsel faaliyetlere başlamış olduklarını ispatlamaktı. Adnan Adıvar ise Osmanlı Türkiye’sinde yapılan bilimsel faaliyetler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için bilim tarihi ile ilgilenmiştir.

Süheyl Ünver ve Feridun Nafiz Uzluk sadece tıp tarihçileri değildi. Farklı diğer alanlarda da aktiflerdi. Adnan Adıvar, uzun yıllar emek verdiği büyük bir proje olan *Encyclopedia of Islam*’ın çevirisine ön ayak oldu. Süheyl Ünver kültür tarihi ve özellikle sanat tarihine karşı çok ciddi ilgi besliyordu. İstanbul ve Anadolu’da inşa edilen pek çok Selçuklu ve Osmanlı yapılarının (özellikle tıbbi müesseseler ve medreseler) resmini çizdi. Birkaç eski yapı şu anda yok olduğundan, onun çizimleri tarihçiler için başlıca öneme sahiptir. Bazı kitaplarının kapaklarını süsleyen minyatürler onun tarafından çizildi. Feridun Nafiz Uzluk ise Selçuklu tarihinin ve şiirlerinin kaynak kitaplarını çevirip yayınladı. Onların Türk tıp tarihi ile ilgili oluşturduğu zengin kitap ve belge koleksiyonu günümüz tıp tarihçilerinin ilgisini hala beklemektedir.

Kısacası, tıp tarihçilerinin 20. yüzyılın başlarında Avrupalı doktorların iddialarını çürütme arzusu Türk tarihinin kökenlerinin araştırılmasını isteyen yeni Cumhuriyetin kültürel programı ile uyuşuyordu. Tarihsel araştırmaları teşvik eden bu kültürel program tıp tarihi üzerinde çok ciddi etki yarattı. Süheyl Ünver ve F. Nafiz Uzluk tıp tarihi kürsülerinin başkanı olarak ilk araştırmalarında Türk kökenli orta çağ bilginlerine ve Osmanlı öncesi Türk devletlerindeki tıbbi uygulamalara odaklandılar. Adnan Adıvar’ın durumu ise

farklıydı. Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk ile yaşadığı anlaşmazlığın onun çalışmalarına büyük etkisi oldu. Türklerin kökenleri üzerine araştırılma yapılmasını ve de onların katkılarının yüceltilmesi yönünde önerilerde bulunan Ankara’nın atmosferinde uzak kalmasından dolayı, Osmanlı dönemini özgürce inceledi ve bilimsel faaliyetleri nesnel biçimde değerlendirdi. Bu kültürel programın etkisi zamanla azaldıkça tıp tarihi ile ilgili çalışmalar Osmanlı dönemine (14.-20. Yüzyıl) kaydı. Günümüz Türkiye’inde bu alanda yapılan çalışmaların çoğu bu altı yüzyıllık zaman dilimine odaklanmaktadır. Şimdiye kadarki araştırmalar; hekimleri, tıbbi müesseseleri ve Türk tıp tarihinin kaynaklarını tanıtmaya yönelikti. Gelecekteki çalışmaların tıbbi el yazmalar ile hastalık, hijyen, terapi ve diğer pek çok konu gibi Türk tıp tarihinde yeni olan meseleler üzerine araştırma yapmaya yardımcı olacak arşiv materyallerini incelemesi umulmaktadır.

Bitirmeden önce, kendi düşüncelerimden biraz ifade etmek ve bu sempozyumun benim gelecekteki çalışmalarına etkisinden bahsetmek istiyorum. İlk olarak, bu etkinlik beni tıp tarihindeki araştırmaların ve bilim tarihinin Türkiye’de ortaya çıkışı ile daha yakın çalışma yapmaya ve bu alanlarda çalışma yapanlarla karşılıklı irtibat kurmaya itti. İkinci olarak, bu çalışma, araştırmacılar arasındaki mektuplardan haberdar olmama imkan veren bir giriş mahiyetindedir. Bu mektupları çözümlmek ve üzerinde çalışma yapmak benim araştırmamın ileri bir aşaması olacaktır ve böyle yapmamın benim Türk tıp tarihi ve bilim tarihinin oluşumu sırasındaki farklı akımları, tartışmaları, ihtilafları, ayrışmaları, yorumları ve eleştirileri anlamama yardımcı olacağını umuyorum. Kısacası, bu sempozyum bana başlıkta da belirtildiği gibi “yeni istikametler” gösterdi